

Hikmet Yurdu, Ocak – Haziran 2012, Yıl: 5, C: 5, Sayı: 9, ss. 25-35

Evrensel Düzeyde Uzlaşma ve Hoşgörü Kültürünün İmkânı

Doç. Dr. A. Faruk Sinanoğlu

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı

ahmet.sinanoglu@inonu.edu.tr

Özet:

Yerküremizde barışın ve huzurun sağlanabilmesi için, uluslararası sürdürülebilir ahlaki ve manevi değerlere sahip evrensel bir sisteme ihtiyaç olduğu açıktır. Bu zaruri ihtiyaç nedeniyle düşüncelerimizi ve eylemlerimizi ilgilendiren uzlaşma ve hoşgörü kültürünün evrensel boyutları ile ele alınması, incelenmesi önem arz etmektedir.

Teorik ve ideolojik kurgulama bağlamında uzlaşma kültürünün oluşturulması güç görünmezken, pratik ve toplumsal gerçeklik anlamında evrensel boyutta önyargısız, tarafsız bir uzlaşma ve hoşgörü kültürü geliştirmenin kolay olmayacağı da açıktır. Çünkü çatışma (savaş) karşımıza tarihsel bir olgu olarak çıkmaktadır. Gerçekte de en eski çağlardan 20. yüzyılın başlarına kadar savaş halinde bulunan tüm toplumlar, savaş ve çatışma kültürü oluşturmuşlar ve daha güçlü olan devletler, daha zayıf toplumları sömürmüşlerdir.

Bu çalışma içerisinde, yerküremizde varlığını sürdüren bütün toplumların üzerinde anlaşabilecekleri uzlaşma ve hoşgörü kültürünün imkânlı olup olmadığı, tarihi, insani ve dini boyutları ile ele alınmasına, tartışılmasına çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uzlaşma, Hoşgörü, Kültür, Çatışma.

Abstract

The Opportunity of Consensus and Tolerance Culture on Universal Level

It is clear that a universal system that has international sustainable moral and ethical values is needed in order to secure peace and tranquility on our Earth. Because of this essential need, it is of vital importance to study and focus on consensus and tolerance culture in a universal dimension as they are related to our thoughts and actions.

Although it does not seem difficult to establish consensus culture in terms of theoretical and ideological context, it still seems hard to develop an unbiased, objective consensus and tolerance culture universally considering practical and societal reality since wars (in the past) show up as a historical fact. All the nations that had wars with each other from prehistoric times till early 20. century have created a conflict and war culture and the stronger nations have exploited the weaker ones.

In this study, it is aimed to study and discuss about whether it is possible for all nations surviving on the Earth could agree upon a consensus and tolerance culture from the point of historical, humanity and religion dimensions

Key Words: Consensus, tolerance, culture, conflict

Giriş

Evrensel düzeyde uzlaşma kültürünün imkânlı olup olmadığını tartışabilmek için, insan denen varlığın biyolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutları ile ele alınması, incelenmesi gerekmektedir. İnsanın doğasının anlaşılması bilimsel çalışmalar açısından

önemlidir. Bilinçli istekleri ve bilinçaltı dürtülerinin yanı sıra toplumsal bir varlık olan insanın, psikologlar, biyologlar ve toplumbilimciler tarafından uzlaşma ve hoşgörü bağlamında incelenmesi araştırılması gerekir.

Biyolojik özellikleri ile öteki canlı varlıklarla benzerlik gösteren insan, düşünen, akleden ve geleceğini düzenleme yetenekleri ile onlardan ayrılmaktadır. İnsan hem fizyolojik yönü hem de ruhsal yönü bulunan bir varlıktır. Farklılaşan yetenekleri ve özellikleri ile yerküremizdeki ve evrendeki her şey insan tarafından tanımlanmakta, anlamlandırılmakta ve yine insan vasıtasıyla açıklanabilir ve anlaşılabilir kılınmaktadır. Bir başka deyişle yerküre ve evrende olup biten her şeyin birbirleriyle ilişkilendirilmesini, olası ilişkilerin araştırılmasını ve kategorize etmeyi insan üstlenmiştir. Yani insan güç, hareket ve madde gibi çevresinde bulunan her şeye ilgi gösteren ve sorgulayan bir varlıktır. Ancak insanın bu özelliklerinin dışında çok daha farklı özelliklere sahip bir varlık olduğu anlaşılmaktadır.

İnsan, hem içsel hem dışsal faktörlerle çevresiyle ilişki kurması engellendiğinde, çatışma içerisine girebilen bir özelliğe sahiptir.¹ Bu gerçeklik, aynı şekilde toplumlar için de söz konusudur. Ayrıca insan, toplumsal bir varlık olarak araştıran ve üreten bir canlı olma özelliğine sahiptir. Günümüzde insanın araştırma alanına giren en önemli konulardan birisi, şu an için canlı varlıkların yaşamlarını sürdürebileceği yegâne yer olan mavi küremizin hassasiyetle korunabilmesi açısından, insan güvenliğinin sağlanması ve özgürlük alanının genişletilmesidir. Bunun gerçekleşmesinde temel hususiyet ise, evrensel boyutları ile uzlaşma ve hoşgörü kültürünün benimsenmesi ve kalıcı bir hale gelmesidir. Ancak hemen belirtilmelidir ki, uzlaşma ve hoşgörü kültürü kader gibi algılanmamalı, zira alinyazısı olarak algılanmaya başlayan bir anlayış, hem bireysel hem de toplumsal temelde problematlere neden olabilir. Örneğin mademki insanın hoşgörülü olması gerekiyor, öyleyse temel ahlaki değerlerin sınırlarına taşanları da hoş görmeli gibi anlayışa da yol açmamalıdır. Ayrıca N. Topçu'nun belirttiği gibi, uzlaşma ve hoşgörü kültürü conformizme² (uysallık) yol açmamalı, başta insan olmak üzere yerküremizi ve üzerinde yaşamakta olan bütün varlıkların korunmasına yönelik ahlaki bir tutum olarak işlev görmelidir. Bir başka deyişle söylenecek olursa, gerek birey gerekse toplumlar haklarını arayabilme yeteneğinden yoksun olmamalıdır. Hoşgörünün ilke edinilmesi, başka ilkelerden vazgeçmeyi gerektirmemelidir.³

1. Feriha Baymur, Genel Psikoloji, İnkılâp Yay. İstanbul 1994, s. 90.

2. Nurettin Topçu, İsyân Ahlakı, çev: Mustafa Kök, Musa Doğan, Dergâh Yay. İstanbul 1995, s. 94, 97.

3. Mehmet Aydın, İçerik Kritik Bakış Din-Felsefe-Laiklik, İyihadam Yay. İstanbul 2000, s. 171.

Uzlaşma ve hoşgörü imkânı üzerine bir değerlendirme yapmak, öncelikle uzlaşma ve hoşgörü yoksunluğunu tanımlayan çatışma ve savaş olguları ile bunların nedenleri üzerine sorgulamalar yapmayı zorunlu kılmaktadır. Uzlaşma ve hoşgörü arayışının asıl nedeni çatışma ve savaşın sürekli olan varlığıdır. Dolayısıyla, çatışma ve savaş insanla ve ideal toplum arayışıyla ilgili hemen her bilimsel etkinliğin konusu olmuştur. Bilimsel araştırmalar, birey ya da toplumların karşılaştıkları sorunları, engelleri aşabilmek amacıyla büyük mücadeleler verdiklerini tespit etmişlerdir; psikolojide buna “güvenlik çabası” ya da “yaşamını sürdürme içgüdü” denilmektedir.⁴ Bilimsel çalışmalarla çatışmanın içgüdüsel mi, toplumsal şartlar mı, yoksa her ikisi mi? olduğu sorusuna bulunacak cevaplar, uzlaşma ve hoşgörü kültürünün imkânı olup olmadığı sorusunun cevaplanmasına katkılar sağlayacaktır.

Bu çalışmada, tüm toplumlar için hayati önem taşıyan uzlaşma ve hoşgörü kültürünün imkânı olup olmadığı incelenecektir. İnsanlığın bu ortak sorununa çözümler getirebilmek ve arayışlarda bulunabilmek için, öncelikle geçmişte yaşanmış olay ve olgulara bakmak gerekmektedir. Bu hem konunun daha iyi anlaşılmasına katkılar sağlayacak hem de uzlaşma ve hoşgörü imkânı arayışı için bize yeni ufuklar açacaktır.

1. Uzlaşma Kültürü ve Tarihte Çatışma

Uzlaşma ve hoşgörü kültürünün geliştirilmesi, ahlaki boyut kazandırılması hem bireysel temelde hem de toplumlar için büyük önem arz etmektedir. Ancak ne var ki tarihi kaynaklar, geçmiş asırlarda bize insanlığın benzer ve ortak tecrübeleri yaşadıklarını, insanların siyasi, ekonomik ve dini nedenlerle büyük çatışmalar (savaşlar) yaşadıklarını göstermektedir.

Savaş ve saldırganlık üzerine yapılmış çalışmaların farklı boyutlarda değerlendirildiği ve farklı sonuçlara ulaştıkları görülmektedir. Konu üzerine yapılmış çalışmalardan bazıları saldırganlık ve savaşın içgüdüsel olduğunu, bunun karşısında yer alanlar ise saldırganlık ve savaşın kökenini çevreci ve davranışçı yaklaşımlarla açıklama eğilimindedirler.⁵ Freud saldırganlığın doğuştan geldiğini, içgüdüsel olduğunu, insanın davranışlarını belirleyen iki temel içgüdü olduğunu bunların yaşam içgüdü ve saldırganlık içgüdü olduğunu belirtir.⁶ Bu görüşün karşısında yer alanlar ise, davranışların tamamıyla doğuştan ve programlanmış olduğu görüşüne karşı çıkararak, insa-

4. Alfred Adler, Yaşamın Anlam ve Amacı, çev: Kamuran Şipal, Say Yay. İstanbul 2009, s. 199.

5. Erich Fromm, İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri, I, çev: Ş. Alpagut, Payel Yay. İstanbul 1993, s. 33.

6. Erich Fromm, Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları, çev: Aydın Arıtan, Arıtan Yay. İstanbul 2004, s.

nın saldırganlığının toplumsal şartlar ve eğitimle ilgili olduğunu ileri sürerler.⁷ Bireysel temelde saldırganlığın, toplumsal boyutları ile savaşların kökeni hakkında pek çok teori ileri sürülmüş ve hala tartışma konusudur.⁸ Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, uzlaşma, hoşgörü, çatışma ve savaş gibi terimlerin sözlük anlamlarına bakmak uygun olacaktır.

Uzlaşma ve hoşgörü terimlerinin sözlük anlamlarına bakıldığında, uzlaşmak eyleminin “iki veya ikiden fazla kişi arasında doğan çıkar ayrılığını kaldırıp uyuma olarak”⁹ tanımlandığı görülürken, hoşgörü “olaylar ve ilkeler karşısında anlayış gösterip hoş görme durumu, müsamaha, tolerans”¹⁰ gibi anlamlara gelmektedir. Her iki sözcüğün sözlük anlamları kulağa hoş gelmekte, insanı heyecanlandırmaktadır. Ancak tarihi veriler dikkate alındığında, bu heyecanın yerini endişe almaktadır. Uzlaşma ve hoşgörü terimlerinin sözlük anlamlarının tek başlarına bir anlam taşımayacakları açıktır; bireysel ve toplumsal temelde sevgi esasına dayalı ahlaki boyutlar taşıması gerekmektedir. Uzlaşma ve hoşgörü sözcüklerinin karşıtı çatışma, savaş, rekabet gibi terimlerdir. Çatışma sözlüklerde, silahlı vuruşma, birbirini tutmamak, birbirini çelmek, kavga etmek gibi anlamlara gelirken,¹¹ savaş, devletlerin birbirleri ile silahlı vuruşmaları anlamlarını taşımaktadır.¹² Bir başka deyişle savaş, toplumların isteklerini birbirlerine zorla kabul ettirmek için başvurulan bir şiddet hareketidir. Rekabet ise mecazi (değişmeli) anlamının dışında savaş anlamını taşımamakta, bir işte birbirinden üstün çıkma gayreti ve yarış olarak tanımlanmaktadır.¹³ Anlaşılacağı gibi, savaş ve çatışma sözcükleri yakın anlamlar taşımakta, bu çalışma içerisinde çatışma ile savaş terimleri aynı anlamda kullanılmıştır. Her iki fenomen ister içgüdüsel olsun, isterse toplumsal boyutlara sahip olsun, konunun bilimin elverdiği (genetik, kültürel vs.) biçimleri ile araştırılması ve tartışılması gerekmektedir.

7. Erich Fromm, *Toplumsal Bilinçaltının Araştırılması*, çev: Aydın Arıtan, Arıtan Yay. İstanbul 2004, s. 119-124.

8. İnsanoğlu çok eski çağlardan bu yana türünün devamlılığını sağlayabilmek amacıyla büyük mücadelelere girmiştir. Tarih boyunca yaşanan maddi ve manevi gelişmelere rağmen insanın yaratılışından itibaren var olan şiddet ve savaş olgularını yok etmeye yetmemiştir. Savaşın karşısında yer alanlar olduğu gibi, savaşın varlığının vazgeçilmez bir unsuru olduğu görüşünü benimseyenler de olmuştur. Örneğin Socrates, ve Herakletios savaşın olumlu içerisinden, Marks ve Engels’in de savaşı, toplumsal hareketin donmuş ve ölmüş siyasal biçimlerini alt etmede ve parçalamada kullanılan bir araç olarak değerlendirdikleri görülür. Daha geniş bilgi için bkz: Erkan Göksu, “İnsanlık Tarihinin Değişmeyen Fenomenleri: Şiddet ve Savaş” *Bilim Yolu*, K.Ü.S.B.E. Dergisi Sayı:3, 2003.

9. Türkçe Sözlük, haz: A. Salih Erüz-Kahraman Aksakal, Şamil Yay. İstanbul 1984, s. 960.

10. Türkçe Sözlük, s. 438.

11. Türkçe Sözlük, T.D.K.Yay. C.1, İstanbul 1992, s. 283.

12. Türkçe Sözlük, T.D.K.Yay. C. 2, s. 1265.

13. Türkçe Sözlük, T.D. K. Yay. C.2, s.1219.

İnsanlığın hayat hikâyesini bize sunan tarihi kaynaklar, ilk insanların beslenme, güvenlik, savunma gibi nedenlerle birbirleri ile çatıştıklarını, savaştıklarını kaydetmektedirler.¹⁴ İnsanlar yerleşik düzene geçip toplum haline dönüştüklerinde de benzer çatışmalar kültürel özellikler kazanarak, şiddetlenerek devam etmiştir.¹⁵ Çatışmanın kaynağında hem bireysel özellikler hem de toplumsal özellikler bulunmaktadır. İnsan üzerine yapılan bir takım bilimsel çalışmalar, birey temelinde bazı insanların başkalarına üstünlük sağlama, bencillik duygusunu tatmin amacıyla büyük mücadelelere girdiklerini tespit etmişlerdir.¹⁶ Hobbes, insanların zenginlik, şöhret, iktidar ve güç için mücadele içinde olduklarını, bu nedenle “insan insanın kurdu olduğunu” belirtirken, J. Locke, “insan insanın kurdu” olmadığını, doğal yaşama halinin barış içinde geçen bir dönem olduğunu belirtir.¹⁷ Anlaşılacağı gibi her iki düşünür, konuya farklı açılardan yaklaşmaktadırlar.

İnsan toplumsal bir varlık olarak ortaya çıktığında bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar nedeniyle maddi ve manevi olarak nitelendirilebilecek kültürü oluşturmuş, daha sonraki aşamalarda uygarlıklar ortaya koymuşlardır. Antropoloji ve tarihi veriler, geçmişten günümüze kadar toplumsal yapının belirlenmesinde etkili olan kültürün çeşitliliğini tespit etmişlerdir.¹⁸ Söz konusu farklılıklar insanları endişelendirmiş, farklılıkları tehdit unsuru olarak değerlendirmiştir. İnsanın çevresini saran kültür, bir taraftan insanın tutum ve davranışlarını düzenleyip yön verirken, diğer taraftan kültürel özelliklerini yenilemeyi, farklı kültürlerle etkileşimini devam ettirmiştir. Yiyecek, barınma, inanma ve güvenlik gibi etkenlerle dini, siyasi, iktisadi faaliyetler ortaya çıkmaya başlamıştır. Aynı zamanda söz konusu etkenler, çatışmanın (savaş) nedenleri arasına girmiştir. Bu çatışmalarda insanın biyolojik, ruhsal ve toplumsal yönlerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak insanoğlu çatışmalarla, savaşlarla geçen yaşamın kendi geleceklerinin belirlenmesinde olumsuz yönde olduğunu tespit etmesiyle, karşılıklı görev ve sorumluluğa dayanan bir uzlaşma kültürü oluşturma arayışına girebilmiştir. Düşünce dünyasında insanlığı savaşlardan uzak tutmak amacıyla çeşitli görüşler geliştirilmiştir. Eski Çin düşüncesinde savaş ahlak dışı olarak değerlendirilir.¹⁹ Bizim kültürümüzde de Mevlana, Yunus ve H. Bektaşî Veli gibi düşünürler, yüzyıllar öncesinden

¹⁴ W. Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi, çev: M. F. Köprülü, D.İ.B.Yay. Ankara 1977, s. 10; Rene Girard, Şiddet ve Kutsal, çev: Necmiye Alpay, Kanat Yay. İstanbul 2003, 2-20.

¹⁵ Rurth Benedict, Krizantem ve Kılıç, çev: Türkan Turgut, Türkiye İş bankası Yay. 1994, s. 23.

¹⁶ Baymur, Genel Psikoloji, s. 89,98.

¹⁷ Nkl: Barlas Tolan: Toplum Bilimlerine Giriş, Murat-Adım Yay. Ankara 1996, s. 5.

¹⁸ L.S.B. Leakey, İnsanın Ataları, çev: Güven Arsebük, T.T.K. Yay. Ankara 1971, s. 107.

¹⁹ Zhuge Liang-Lium Ji, Savaş Sanatında Ustalaşmak, çev: Sibel Özbudun, Anahtar Kitaplar Yay. İstanbul 1997, s. 12-15.

Müslüman, Mecusi, yoksul zengin kimseyi ayırmamışlar, hepsini Tanrı'nın parçası olarak değerlendirmişler, savaşa karşı çıkmışlardır.²⁰

Yukarıdaki ifadeler savaşın (çatışma) tarihsel bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Daha önceden de belirtilmiş olduğu gibi, savaşlar ekonomik, siyasi ve dinsel gibi pek çok nedenlerle ortaya çıkmışlardır. Fakat savaşların daha çok ekonomik ve siyasi amaçlı olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde de silah imal eden ülkelerin ürettikleri silahlara pazar bulabilmek için savaşlar çıkardıkları ve sürdürdükleri belirtilmektedir.²¹ Öte yandan savaşların yararlılıkları üzerinde duran ve savaşı toplumsallaşmanın başlıca etkeni sayan toplumbilimciler de bulunmaktadır.²² Bu çerçeveden bakıldığında savaşların toplumsallaşmada önemli rolleri olabilir. Ancak savaşın bütün ahlaki kontrol mekanizmalarını etkisiz hale getirebileceği de ifade edilmektedir.²³ Ancak insanlar gerek birey temelinde gerekse toplum temelinde her zaman çatışmamışlar; karşılıklı anlaşmalar düzenleyip, uzlaşma da sağlayabilmişlerdir.

Savaşlar üzerine yapılmış olan bir çalışmada İngiltere'nin XVI. yüzyılda 57 yıl, XVII. yüzyılda 43,5 yıl, XVIII. yüzyılda 55,5 yıl, XIX. yüzyılda 53,5 yıl savaştığını, Türkiye'nin ise XVII. yüzyılda 89 yıl, XVIII. yüzyılda 25 yıl, XIX. yüzyılda 39,5 yıl savaştığını tespit etmiştir.²⁴ Ne var ki eski savaşların seksen yılda verdiği kayıp ve zarar XX. Yüzyılın Birinci Dünya Savaşı'nın dört yılı ile (1914-1918), İkinci Dünya Savaşı'nın altı yılında (1939-1945) verilen kayıp ve zarardan ölçülemeyecek kadar az olduğu ifade edilmektedir.²⁵ İnsanoğlu atomu keşfetmekle, yeryüzünde hayat izlerini silebilecek, altı bin yıllık uygarlığın bütün izlerini bir günde ortadan kaldıracak teknik güce sahip olmuştur.²⁶ Anlaşılacağı gibi geçmişte toplumlar savaş kültürü oluşturmuşlardır; gelecekte barışın egemen olduğu, savaşların olmadığı bir barış ortamı (uzlaşma kültürü) mümkün olabilir mi? Birinci ve İkinci Dünya savaşlarının insanlık için kötü neticelerinden sonra evrensel boyutlarda ümit verici gelişmeler kaydedilmiştir. Dünya kamuoyunda barışın korunması, karşılıklı güven ortamının oluşabilmesi, haksızlıkların ortadan kaldırılması yönündeki gayretler ileri adımlardır; fakat yeterli olmadığı da açık-

²⁰ M. Celaleddin Rumi, *Fihri Mâ-Fih ve Mecalis-i Seb' a'dan Seçmeler*, haz: A. Baki Gölpinarlı, K.T.B.

Yay. Ankara 1985, s. 212, 265; Rüşti Şardağ, *Her Yönüyle Hacı Bektaş Veli ve Şerh-i Besmele*, Karınca Matbaacılık, İzmir 1985, s. 80,81.

²¹ Orhan Hançerlioğlu, *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996, s. 345.

²² Hançerlioğlu, *Toplumbilim Sözlüğü*, s. 346.

²³ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yay. İstanbul 2000, s. 187.

²⁴ Hançerlioğlu, *Toplumbilim Sözlüğü*, s. 346.

²⁵ Hançerlioğlu, *Toplumbilim Sözlüğü*, s. 346.

²⁶ Roger Garaudy, *İnsanlığın Medeniyet Destanı*, çev: Cemal Aydın, Türk Edebiyatı Vakfı Yay. İstanbul 2006, s. 191.

tır. H. Müller, “Kültürlerin Uzlaşması” adlı çalışmasında kültürlerin çatışmasının doğa kaynaklı olmadığını, insanlar tarafından meydana getirilen bir olgu olduğunu, üstesinden gelecek olanın da yine insan olduğunu vurgular.²⁷

Hızlı iletişim teknolojileri toplumlar arası ilişkileri kolaylaştırmış, küresel boyutta etkileşimler gelişme göstermiştir. Küresel etkileşim farklı kültürel normların değişiminde etkili olabilmekte, farklı kültür ve dinleri karşı karşıya getirebilmektedir. Bugün farklı toplumlar içinde değişik inanç ve kültürlere mensup milyonlarca insan yaşamaktadır,²⁸ bu durum, ümit vericidir. Çünkü ötekilerinin kültür ve inançlarını karşılıklı tanıma imkânını doğuracaktır.

Toplumların farklı kültürleri temsil etmelerinde din kurumu önemli rol oynar. Evrensel boyutlarda uzlaşma kültürünün imkânı açısından, din ve uzlaşma kültürü ilişkilerine değinmek uygun olacaktır.

2. Din ve Uzlaşma Kültürü

İnsanoğlu geçmişten günümüze pek çok dini tecrübe etmiş, bunlardan bazıları varlıklarını devam ettirirken bazıları varlıklarını sürdürememişlerdir. Toplumsal ve bireysel yönleri ile insanoğlunu derinden etkilediği anlaşılan dinin, XX. ve XXI. yüzyıllarda da insanın tutum ve davranışlarının düzenlenmesinde etkili olduğu bilinmektedir. P. Berger, “Dinin Sosyal Gerçekliği” adlı çalışmasında, dinin toplumsal kurumlar içerisinde gözle görülür bir biçimde realite olma gücünü korumaya devam ettiğini belirtir.²⁹

Her din, evrenin oluşumu ve insan varlığı ile ilgili olarak soyut problemler ve toplum hayatının uygulamalı davranış kalıplarına kadar bir anlayış kazandırma çabası içerisindedir. Bu çerçeveden bakıldığında, dinin bireysel, toplumsal ve dünyevi olanına kadar bir bakış açısı ve bir ahlaki sistem geliştirdiği söylenebilir. Yani en ilkel olarak kabul edilen dinlerden en sofistike olanına kadar tüm dinler, insani ihtiyaçları karşılamak için ortaya çıkmışlardır. Anlaşılacağı gibi bütün dinler, insanlara bir mesaj sunmaktadırlar. Bu mesajların ortak teması insanların ihtiyaçlarına cevap verebilme iddiası taşırlar. Din, birey ve toplum temelinde incelendiğinde, onun gerek birey temelinde gerekse tüm öteki toplumsal kurumlarla ilişkilerinin alabildiğince derin olduğu anlaşılır. Dinler genellikle ilk bakışta bireye hitap eder, Tanrı ile insan arasındaki ilişkileri

²⁷. Harald Müller, *Kültürlerin Uzlaşması*, çev: Ali Çimen, Timaş Yay. İstanbul 2001, s. 8.

²⁸. Peter Graf, “Religiöse Erziehung von Muslimen in Deutschen Schulen”, *İslam und Europa* 11, Dönmez Ofset, Ankara 2004, s. 42.

²⁹. Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev. Ali Coşkun, İnsan Yay. İstanbul 1993, s. 195-196; Zeki Arslantürk, *Kutsalın Dönüşü, Yeni Toplum Arayışları, Ayışığı Kitapları*, İstanbul 1998, s. 38.

düzenlemek ister. Ancak birey temelinde benimsenen dinin, arkasından toplumsal bir hüviyet kazandığı görülür. Böylece din, hukuk, ahlak, iktisat, siyaset gibi toplumun bütün kısımları ile etkileşim içerisine girer. Bireysel ve toplumsal yaptırım gücüne sahip eylemleri bünyesinde barındıran dinin,³⁰ bu durumda diğer toplumsal kurumlarla olan ilişkisi ortaya çıkmakta, siyaset kurumu ile de yakın ilişkiler kurduğu anlaşılmaktadır. Tarihte din ve siyaset ilişkilerinin iç içe olduğu dönemlerde toplumlar ve toplumlar arası ilişkilerde büyük bunalımlar yaşandığı bilinmektedir.³¹ Gerçekte dinler, hem birey hem de toplum temelinde barış ve esenliği önerirler. Ancak özellikle siyaset yönetimi, toplumlar arası sorunların çözüm veya çözümsüzlüğünde dinleri vasıta olarak değerlendirebilmektedir. Yani tüm toplumsal kurumlarda olduğu gibi, din kurumuna da farklı misyonlar yüklenebilmektedir.

Dinler sahip oldukları sembollerle, ayin ve törenlerle bireysel ve toplumsal yaşamın bazı yönlerini açıklama gayesi taşırlar. Bu yönleri ile dinler kendilerini yegâne olarak görme eğilimindedirler. Bu nedenle de, insanlığın ihtiyaçlarını farklı biçimlerde de olsa yerine getirdiklerini düşünürler. Dinlerin kendilerini eşsiz olarak telakki etmeleri, dinler arasında rekabeti ve çatışmaları beraberinde getirmiştir. Özellikle toplum hayatında insan varlığının anlamı üzerine görüşler geliştiren büyük tarihsel dinler, kendilerini büyük savaşların içinde bulmuşlardır. Ayrıca hemen belirtilmelidir ki, her dinin kendi içerisinde mezheplere, farklı ekollere ayrılarak kendi içlerinde de büyük çatışmalara girdiği bilinmektedir.³² Yani din, bir taraftan bütünleştirici özellikler gösterirken, diğer taraftan parçalayıcı nitelikler gösterebilmektedir. Ancak dinler mukayeseli olarak derinlemesine incelendiğinde, ayrıldıkları, farklılaştıkları hususlar kadar ortak konuları paylaştıkları da görülür. Durkheim'in ifadesiyle, birinin ya da ötekini alacağı şekil farklılıklarına rağmen, bunlar aynı anlamlara sahip olup aynı işlevleri yerine getirirler.³³ Gerçekte de Uzak Doğu'da Konfüçyizm, Budizm, Orta Doğuda tek tanrılı dinler Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın öğretileri incelendiğinde farklılaştıkları hususlar kadar ortak mesajlar da verdikleri görülür. Ancak dinlerin farklılıkları tolera etmede zorlandıkları görülür. Yani dinler kendi bünyelerinde uzlaşma kültürü oluşturabilirken, farklı dinleri rakip olarak değerlendirme eğilimindedirler. Bunu doğal olarak karşılamak gerekir. Çünkü dinler varlığını genelde farklılıklar üzerinden yürütür ve yapı-

³⁰ Ünver Günay, Din Sosyolojisi Dersleri, E.Ü.Y. Kayseri 1993, s. 147-148; Şaban Ali Düzgün, Din, Birey ve Toplum, Akçağ Yay. Ankara 1997, s. 9.

³¹ Edward W. Said, Şarkiyatçılık Batının Şark Anlayışları, çev: Berna Ünler, Metis Yay. İstanbul 1999, s. 280.

³² Joachim Wach, Din Sosyolojisi, çev: Ünver Günay, E.Ü.Yay. Kayseri 1990, s. 42.

³³ Emile Durkheim, Dini Hayatın İlk Biçimleri, s.21.

ları bunu gerektirir. Esasen farklı inançların rekabeti ve aralarındaki ilişkiler toplumsal değişim ve gelişmeler için de gerekli olabilir. M. Eliade'in belirttiği gibi, zıtlar arasındaki arabuluculuk çözümler sunabilir, çatışma birlik içinde eriyebilir.³⁴

Buraya kadar geçen ifadeler değerlendirildiğinde, dinin tek tek fertleri etkilemek suretiyle ortak bir zihniyet kazandırma işlevine paralel olarak, ürettiği toplumsal değer ve normlarla sosyal bir yapı içerisinde bütünleştirici (uzlaş) ve parçalayıcı işlevi de dikkat çekmektedir. Bu durumda dinin, toplumsal kurumlar içerisinde görmekte olduğu fonksiyonların hepsinin ilerisinde, dinamik yapısıyla toplumsal dayanışmanın anahtarı olmasının yanı sıra büyük çatışmalara da neden olabildiğini belirtmek gerekir.

Sonuç

Biyolojik, psikolojik ve toplumsal özellikleri ile insan, bir taraftan insancıl duyguları taşıırken diğer taraftan şiddete meyilli bir varlıktır. Bir başka deyişle ister içgüdüsel olsun, isterse toplumsal etkenlerle olsun insanda güç tutkusu, çatışma ve dayanışma duyguları bir arada bulunabilmektedir. Bu özellikleri ile insan, yüzyıllar içerisinde hem savaş (çatışma) kültürü hem de barış kültürü oluşturabilmiştir.

Aklını ve ellerini kullanarak uygarlıklar yönünde büyük adımlar atan insanoğlu, Totemizm, Fetişizm, Şamanizm'in yanı sıra tek tanrılı dinleri tecrübe etmiş, büyük dünya savaşlarını ve felaketlerini yaşamıştır. Savaşın negatif yönünü tespit eden insanlar, gerçek hürriyetin toplum ve toplumlar arası dayanışmada (uzlaşma kültürü) olabileceği görüşü üzerinde durmaya başlamışlardır.³⁵ Ancak her toplum, farklı kültürel özellikleri ve inançları bünyesinde barındıran teşekküllerdir. Söz konusu kültürel ve inanç farklılıkları toplumlar arası çatışmalarda rol oynamış ve halen oynamaya da devam etmektedir. Geçmişte farklılıklar birer kültürel zenginlik olarak değil, tehdit olarak algılanmıştır. Ayrıca gelecekte uygarlıklar (dinler) arası büyük çatışmaların ihtimali üzerinde durulmaktadır.³⁶ Nükleer güce sahip insanoğlunun büyük bir dünya savaşına girmesinin getireceği sonuçlar, yerküremizde canlı yaşamını tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. Eğer toplumlar, karşı inançlar ve düşünceler zemininde bir uzlaş ve hoşgörü kültürü oluşturmada başarısız olurlarsa, toplumlar arası büyük çatışmalar ihtimal dâhilindedir. Bunun için, yer küremizde barışın sağlanabilmesi açısından hiçbir toplumu (devlet) egemen güç olarak merkeze yerleştirmeden, bütün toplumların eşit ola-

³⁴. Mircae Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, çev: Mehmet Aydın, K. B. Yay. Ankara 1990, s. 186.

³⁵. Bertrand Russel, *Bilimin Toplum Üzerindeki Etkileri*, çev: Erol Esençay, İlya Yay. İzmir 2003, s. 85,88.

³⁶. Barbara Stowasser, *Medeniyetler Çatışmasından Diyaloga*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı, İstanbul 2000, 22,23.

rak temsil edildikleri kurum ve yasaların oluşturulması gerekmektedir. Ayrıca konunun saydam mekanizmalar çerçevesinde, tüm insanlığın gözleri önünde eleştirilene açık bir biçimde tartışılması gerekmektedir. Ancak düşünsel kurgulama anlamında evrensel boyutları ile uzlaşma ve hoşgörü kültürünün gelişimi güç görünmezken, toplumsal gerçeklik anlamında önyargısız, tarafsız bir uzlaşma kültürü oluşturmanın güçlüğü de ortadadır. Çünkü çatışma (savaş) karşımıza tarihsel bir olgu olarak çıkmakta, yerküremizde varlığını sürdüren toplumlar, çok çeşitli nedenlerle birbirlerine zıt söylemler ortaya koyabilmektedirler. Özellikle dini inanç farklılıkları siyasi söylemler doğrultusunda çatışmanın merkezine yerleştirilmektedir. Ancak olumsuz gibi görünen gelişmelerin yanında, toplumlar arası ilişkilerde olumlu görünen gelişmeler de ortaya çıkmaktadır; örneğin insan hakları, çevresel kirlilik ve nükleer savaş karşıtlığı gibi. Bunlar önemli adımlardır, ancak yeterli değildir. İnsanoğlu varlığının devamını istemekte ise bütün insanlığı eşit derecede kuşatacak, farklı kimliklere saygı çerçevesinde farklılıkları yaşatacak bir ahlaki sisteme ihtiyaç olduğu ortadadır; bunu gerçekleştirebilecek olan da toplumlardır.

Özetlenecek olursa, evrensel boyutları ile uzlaşma kültürünün imkânlı olup olmadığı değerlendirildiğinde, konuya iyimser bir yaklaşımla bakıldığında, daha iyi yaşama imkânlarını araştıran bir varlık olarak insanoğlunun, evrensel düzeyde bir uzlaşma ve hoşgörü kültürünü geliştirebileceği öngörülebilenken, konunun tarihsel boyutları dikkate alınarak bir değerlendirme yapılacak olursa, yerküremizde yaşamakta olan bütün toplumların üzerinde anlaşabilecekleri bir uzlaşma kültürünün gerçekleştirilmesinin kısa vadede güç olduğu, ancak uzun vadede ihtimal dışı olmadığı ifade edilebilir.

Kaynakça

- Adler, Alfred, Yaşamın Anlam ve Amacı, çev: Kamuran Şipal, Say Yay. İstanbul 2009.
- Arslantürk, Zeki, Kutsalın Dönüşü, Yeni Toplum Arayışları, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 1998.
- Aydın, Mehmet, İçe Kritik Bakış Din-Felsefe-Laiklik, İyiadam Yay. İstanbul 2000.
- Barthold, W. İslam Medeniyeti Tarihi, çev: M. F. Köprülü, D.İ.B.Yay. Ankara 1977.
- Baymur, Feriha, Genel Psikoloji, İnkılâp Yay. İstanbul 1994.
- Benedict, Ruth, Krizantem ve Kılıç, çev: Türkan Turgut, Türkiye İş Bankası Yay. 1994.
- Berger, Peter, Dinin Sosyal Gerçekliği, çev. Ali Coşkun, İnsan Yay. İstanbul 1993.
- Durkheim, Emile, Dini Hayatın İlkel Biçimleri, çev: Fuat Aydın, Ataç Yay. İstanbul 2005.
- Düzgün, Şaban Ali, Din, Birey ve Toplum, Akçağ Yay. Ankara 1997.
- Eliade, Mircea, Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, çev: Mehmet Aydın, K. B. Yay. Ankara, 1990.
- Fromm, Erich, İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri, I, çev: Ş. Alpagut, Payel Yay. İstanbul, 1993.
- Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları, çev: Aydın Arıtan, Arıtan Yay. İstanbul 2004.
- Toplumsal Bilinçaltının Araştırılması, çev: Aydın Arıtan, Arıtan Yay. İstanbul 2004.

- Garaudy, Roger, İnsanlığın Medeniyet Destanı, çev: Cemal Aydın, Türk Edebiyatı Vakfı Yay. İstanbul 2006.
- Girard, Rene , Şiddet ve Kutsal, çev: Necmiye Alpay, Kanat Yay.İstanbul 2003.
- Graf, Peter, "Religiöse Erziehung von Muslimen in Deutschen Schulen", İslam und Europa 11, Dönmez Ofset, Ankara 2004.
- Günay, Ünver, Din Sosyolojisi Dersleri, E.Ü.Y. Kayseri 1993.
- Güngör, Erol, Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak, Ötüken Yay. İstanbul 2000.
- Hançerlioğlu, Orhan, Toplum Bilim Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996.
- Leakey, L.S.B. İnsanın Ataları, çev: Güven Arsebük, T.T.K. Yay. Ankara 1971.
- M. Celaleddin Rumi, Fihi Mâ-Fih ve Mecalis-i Seb'a'dan Seçmeler, haz: A. Baki Gölpinarlı, K.T.B.Yay. Ankara 1985.
- Müller, Harald, Kültürlerin Uzlaşması, çev: Ali Çimen, Timaş Yay. İstanbul 2001.
- Şardağ, Rüştü, Her Yönüyle Hacı Bektaş Veli ve Şerh-i Besmele, Karınca Matbaacılık, İzmir 1985.
- Said, Edward W. Şarkiyatçılık Batının Şark Anlayışları, çev: Berna Ünler, Metis Yay. İstanbul 1999.
- Tolan, Barlas, Toplum Bilimlerine Giriş, Murat-Adım Yay. Ankara 1996.
- Topçu, Nurettin, İsyah Ahlakı, çev: Mustafa Kök, Musa Doğan, Dergâh Yay. İstanbul, 1995.
- Türkçe Sözlük, haz: A. Salih Erüz-Kahraman Aksakal, Şamil Yay. İstanbul 1984.
- Türkçe Sözlük, T.D.K.Yay. C.1, İstanbul 1992.
- Wach, Joachim, Din Sosyolojisi, çev: Ünver Günay, E.Ü.Yay. Kayseri 1990.
- Zhuge Liang-Lium Ji, Savaş Sanatında Ustalaşmak, çev: Sibel Özbudun, Anahtar Kitaplar Yay. İstanbul 1997.